

СУПРУН Людмила Вікторівна,
академік НАНВО України,
д-р наук із соц. комунікацій, професор,
Національний університет водного господарства та
природокористування
ORCID ID: 0000-0002-9427-922X
Україна

ПОНЯТТЯ КОМУНІКАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ В ДИСКУРСІ ЖУРНАЛІСТИКИ

XXI століття назавжди змінило ставлення до інформації, яке діаметрально трансформувалось з часів пізнього Середньовіччя: пригадаймо, що венеційський аркуш новин, що став праобразом сучасної газети, газета «La gazeta dele novità» продавалась за найдрібнішу монету – газету; нині ж твердження «Хто володіє інформацією, той володіє світом» стало аксіоматичним і вивело інформацію в найдорожчий ресурс сьогодення. Разом з тим, інформація потребує надійних і швидкісних каналів її транспортування до потенційних реципієнтів, що інспірувало пошук комунікаційним моделей і систем передачі інформаційних повідомлень.

Комунікація – це соціально зумовлений процес передачі та сприйняття інформації в умовах міжособового й масового спілкування різними каналами за допомогою різноманітних комунікаційних засобів. Загальновідомим є факт, що в сучасне наукознавство поняття комунікаційної системи ввели К. Шеннон та В. Вівер, які аргументували процес транспортування інформації від комуніканта до реципієнта й навіть презентували модель так званої математичної комунікації¹.

Щоб виділити комунікаційну систему з процесу комунікації, необхідно пригадати основні ознаки системи. Творець загальної теорії систем Людвіг фон Берталанфі в 1937 р. визначив систему як сукупність елементів, що взаємодіють і становлять собою єдине ціле². З того часу теорія систем збагатилась довгою низкою дефініцій. Утім, загальною вимогою до будь-якої системи

1 Shannon C. E. The Mathematical Theory of Communication. Urbana : The University of Illinois Press, 1949. 117 p.

2 Романчук О.К. Системний аналіз у журналістиці: навчальний посібник. Львів: Універсум, 2008. С. 15.

визнається наявність трьох її характеристик: об'єктність, структурність і цілісність. Визначення системи як ієрархічно організованої і певним чином упорядкованої цілісності взаємопов'язаних елементів³ загалом відтворює її сучасний гносеологічний статус.

Світ навколо нас являє собою сукупність складних самоорганізовуваних систем, які еволюціонують і взаємодіють між собою. З поміж них особливої уваги заслуговують комунікаційні системи, що розрізняються за трьома критеріями: 1) цільовим призначенням; 2) комунікаційними засобами; 3) каналами передачі та сприйняття інформації. Із трьох зазначених конститутивних ознак будь-якої системи, і комунікаційної зокрема, найважче аргументувати цілісність. Мінімальною одиницею комунікаційної системи є висловлення. В усній формі комунікації використовуються також невербальні комунікаційні засоби – сигнали, жести, міміка, рухи тіла, різні характеристики голосу (тон, гучність), а в письмовій формі комунікації послуговуються символами, схемами, графіками, малюнками, різними шрифтами тощо. Елементи комунікаційної системи підпорядковані певним структурним принципам. Так, функціональні взаємозв'язки висловлень, детерміновані лінгвальними й екстралінгвальними факторами, визначають структуру дискурсу. Вона навантажена не тільки комплексом мовних і немовних чинників, але й цілеспрямованою функцією впливу, яка актуалізується за допомогою вербальних і невербальних засобів. Структурні характеристики дискурсу моделюються у вигляді фреймів та сценаріїв. З огляду на смислову цілісність і структурованість дискурс може ідентифікуватися як складна одиниця комунікації (див. працю Тен ван Дейка «Мова. Пізнання. Комунікація»). Отож об'єктність і структурність у комунікаційній системі реалізовані. Що ж до цілісності, то, незважаючи на відносний характер, межі комунікаційної системи науково осяжні.

Широка й розгалужена сукупність інформаційних відносин у суспільстві передбачає обмін інформацією між окремими особистостями; між суб'єктами, які беруть участь у процесах економічного, політичного й культурного життя суспільства; між поколіннями та ін. Глобальна система засобів масової комунікації забезпечує інформаційний зв'язок усередині різних видів соціальної діяльності й соціально важливу інформаційну взаємодію між особистостями, в різних групах, соціумах, суспільстві загалом.

Комунікаційна система формує інформаційні механізми і процеси безперервного переходу індивідуальних духовних продуктів у колективні, суспільні. Ці про-

3 Семчинський С.В. Загальне мовознавство: підручник для студентів філол. факультетів ун-тів. Вид. друге, переробл. і доповн. Київ: АТ «ОКО», 1996. 416 с.

цеси рідко мають характер безпосередньої взаємодії, що знаходить вираження в листуванні або телефонних бесідах відправників та отримувачів інформації.

Монологічні за формальними ознаками твори ЗМК містять прихований діалог. Адже, демонструючи свою систему поглядів, журналіст пропонує її як версію суб'єктивної оцінки явищ дійсності, а не як істину в останній інстанції. Відкритість позиції автора дає йому можливість запросити адресата до співпраці у процесі творення дискурсу.

Погляд, який маніфестує активну рівноправну взаємодію, співтворчість адресанта й адресата, резюмує такі чинники: 1) інтерпретація дискурсу залежить від волі адресата настільки, що інколи читацьке бачення стає для автора новиною (з огляду на це деякі дослідники вважають за необхідне надати реальному читачеві статусу творця дискурсу і навіть усунути від цієї місії автора); 2) автор – «бранець власних думок» (Умберто Еко), тому що він має однозначний моністичний досвід на противагу адресатові з його плюралістичним досвідом; 3) майже всі властивості дискурсу певним чином детерміновані різними виявами фактора адресата. Протилежний (традиційний) погляд визнає образ автора домінантою в корелятивній парі «автор-адресат», ґрунтуючись на фіксації однобічного зв'язку текстової комунікації, а звідси – певної авторитарності автора, часткової асиметричності процесів продукування і сприйняття дискурсу, що обмежує можливості окремого читача, не применшуючи переваг сукупного адресата⁴.

Методологія першої позиції нам видається більш виваженою, оскільки на комунікаційній осі «журналіст-дискурс-реципієнт» спостерігається процес постійної взаємодії. З одного боку, маємо вектор, спрямований на задоволення очікувань адресата, подолання ентропії, поповнення або актуалізацію базових інтелектуальних даних реципієнтів. З іншого боку – зустрічний вектор – носій прагнення адресата передбачити, прогнозувати повідомлення. Необхідною умовою, за відсутності якої вектори стають різноспрямованими, стає пресупозиція спільної денотативної атмосфери й адекватного володіння мовою. Ці два моменти в німецькій комунікативістиці позначено терміном «горизонт» кожного з мовців. Чим ближчі горизонти, тим імовірніше на перетині їх виникає адекватна реакція адресата. У горизонт автора входить прогнозування цієї реакції.

Феномен постійної взаємодії образів автора й адресата детермінується пресупозитивною соціально-культурною матрицею – квінтесенцією соціальної свідомості. Вона контролює їх діяльність у процесі «спілкування» з дис-

⁴ Вороб'єва О.П. Текстовые категории и фактор адресата. Київ: Вища школа, 1993. 200 с.

курсом. Дискурс – предмет творчості і автора, і адресата. Ролі в цьому процесі чітко розподілені: з одного боку, кодування реальної дійсності (реальної картини світу) і моделювання персонального образу дійсності, з іншого – декодування персонального образу дійсності, або персональної картини світу, й реставрація реальної дійсності. Хоча тут, напевно, краще говорити про знову ж таки образ реальної дійсності, оскільки навколишній світ без суб'єкта, який пізнає його, є певною мірою ноуменом, і в процесі пізнання кожний суб'єкт вносить у цей образ щось своє. Маємо ще один аргумент на користь гіпотези про синкретичну єдність образів автора та адресата.

Комунікаційну тріаду першим виявив Арістотель. Він зазначив, що «мовлення складається з трьох елементів: самого мовця; предмета, про який він говорить, і особи, до якої він звертається» (Арістотель). Ця загальна модель комунікації знаходить відображення в сучасній науковій парадигмі. «У теорії масової комунікації, – зазначає В.В. Різун, – класичною є така система,.. в основі якої лежать суб'єктно-об'єктні зв'язки (комунікант як суб'єкт, виконує активну роль у спілкуванні, комунікат як об'єкт, виконує пасивну роль у спілкуванні й залежить від комуніканта): комунікант – повідомлення (висловлювання) – засоби спілкування – комунікат – (ефективна) реакція комуніката. Класична система масової комунікації відображає природу масового спілкування, суть якої полягає в тому, що комунікант завжди воліє до «підкорення» комуніката, отримання *ефекту порозуміння, згоди...*»⁵. Як слушно зазначає В. Литвиненко, «якщо взяти журналістський текст, то він створюється у комунікативній системі, але потрапляючи до засобів масової комунікації, стає одиницею комунікаційної системи і вже в ній, набуваючи ознак технологічності, перетворюється на медіатекст»⁶.

Взаємодія журналіста й аудиторії здійснюється навколо й з приводу центрального елемента інтерактивного процесу комунікації – публіцистичного дискурсу. Дискурс є об'єднувальною ланкою під час налагодження контакту між суб'єктами комунікаційного процесу, повноправним учасником спілкування автора з адресатами.

Таким чином, з огляду на викладене визначаємо комунікаційну систему як сукупність комунікаційних засобів взаємодії образів автора й адресата у просторі журналістського дискурсу.

DOI: 10.51587/9781-7364-13395-2022-008-337-340

5 Різун В.В. Теорія масової комунікації: підруч. для студ. галузі 0303 «журналістика та інформація». Київ: ВЦ «Просвіта», 2008. 260 с.

6 Литвиненко В.В. Комунікативна та комунікаційна система – диференціація понять. Актуальні питання масової комунікації. 2013. Вип. 14. С. 32.